

אור השמש מזכיר את

15.7.89

מימין, במסגרת: חמוטל בר־יוסף; משמאל: זלדה

יערה בן־דוד

ביקורת

חמוטל בר־יוסף / על שירת זלדה / הוצ' את הקיבוץ המאוחד / 191 עמ'

המונוגרפיה המקיפה ומאירת העיניים של חמוטל בר־יוסף על שירת זלדה היא תרומה ממשית למשורת ולאהבי שיר־תה. חשיבותה אינה מתמצית רק בהבחנות הנאות כלעצמן, שהתגבשו במחברת מעיון מעמיק בשירים ובמאמרי הביקורת, שכתבו במרוצת השנים – כי אם בעובדה, שלראשונה מתודע כאן הקורא למכלול השלם של דמות המשוררת ושירתה, כלי־מור למקורות וניקתה התרבותיים והמשפחתיים ולקולציה בין מרכיבי השירים: או־פיים הו־אנרי, המימד המיטאפורי והיסוד המוסיקלי, כשהם שלובים בעקרונות מבנה יחודיים. כך, למשל, ויקתה הכפולה של זלדה לסימבוליזם מחד ולמיסטיקה יהיר־דית מאידך היא מרכיב בשירת זלדה, והמחברת חושפת אותה ביסודות השיר השונים – החל בתמונתיות וכלה במיצול.

עוד מראשית הופעתה נוצר מיתוס סביב אישיותה של זלדה. אחד הגורמים לכך הוא ההפתעה מהוויטליות ומהחושניות של שיריה, שנכתבו רובם ככולם בעשרים שנות חייה האחרונות. בהיותה בגיל 50, 60 יוצאת דופן היא גם ההערכה כלפיה, שהקיפה כותבים בני אסכולות ספרותיות שונות. והרי שירתה, שהחלה להיכתב כש־לושים שנה לפני פרסום "פנאי", בלטה בשנותיה על רקע שירת בני דורה. לכן הי־טיבה חמוטל בר־יוסף לעשות בהקדימה לניתוח הענייני של שירי זלדה, את הרקע הביוגרפי ואת הקונסטלציה הספרותית בתקופתה, שאיפשרה את היקלטותה בה, חרף היותה נטע זר מבחינות מסויימות שתוכנה בתמשך. הידע הרב של החוקרת בכל אסכולה ספרותית או דתית, ששירת זלדה היתה מעוגנת בה, כלי הבחון הד־קיים, שנועדו למקם את המשוררת על מפת ספרותנו, מסייעים הרבה לקלוט את סוד קסמו של עולם שירי זה, הנפתח אלינו גם אינטואיטיבית. ועל כך מתמלא הקורא הכרת תודה.

איכותה של המונוגרפיה הזאת נובעת, בין השאר, מהעובדה, שחמוטל בר־יוסף אינה צמודה לשיטה ביקורתית כלשהי או לעמדות סופיות קבועות מראש, המכופות את השיר לרצון. להפך, היא הולכת בעקבות השיר, קשובה לכל נימתו (גם הביוגרפיות) ומסקנותיה נובעות ישירות ממה שיש בו. כך, למשל, דרך טיפולה

דונים בספר מבליטה חמוטל את ייחודה של שירה זו, על רקע השירה העברית שני כתבה הן בזמן פרסומה בשנות השישים והן בשנות השלושים והארבעים, כשהחלה זלדה לכתוב. בלתי נמנעת היא ההתייחסות לשאלת הפריצה המאוחרת של זלדה אל ההכרה וההערכה של קהל הקוראים לגונוי השונים. המחברת מוצאת מספר סיבות לכך, שהעיקרית בהן אינה דווקא מצבן של החברה הישראלית ושל הספרות העברית בשנות השבעים והשמונים, אלא היחס השונה של זלדה להתמודדות הקיו־מית, לעומת התפיסה האכזיטנוציאלית־טית של בני דורה, שהטון הדומיננטי בה היא הרוע וההרס. זלדה מתמודדת בצורה שונה עם הפחד מהבדידות ומחמורות. וכך היא כותבת בשיר "עמדתו בירושלים", שהמוות הוא אחיה הגדול. גם נישתה לדי־יוקן הוולת כמושא פואטי שונה על רקע השירה העברית בתקופתה, שהתמקדה בתיאור דיוקנו הפנימי של האני וראתה בו פרט מייצג. זלדה, לעומת זאת, מתארת בשיר את התרשמותה מדיוקן הוולת הל־קוח מסביבתה הקרובה. היא קלטה דמו־יות מהמציאות ועיצבה אותן בדרך אמנו־תית בציור, בשירה ובפרוזה. את השיר הסיפורי, "השכנה הרעה" מכיאה בר־יוסף כדוגמה להתנגדותה של זלדה לחשיבה בסטריאוטיפים.

שונותה של זלדה על רקע שירת תקופת

בשירים, שבהם מופיעה ה"מלכות" כמו־טיב סמלי, המתאר מצב פנימי אידיאלי בלתי מושג. היא בודקת את מהותו של הסמל הזה במקורות היהודיים ומשליכה על השירים. ע"י כך מועשר המושג "מל־כות" במובנים שונים. כתיבה של חמוטל אינה מחקרית גרידא, מאותו סוג המקפיד לשמור על ריחוק אובייקטיבי בין המבקר לטקסט. היא כותבת מתוך מעורבות, בני־מה של הערכה וקירבה אינטימית, בד בבד עם שימוש בכלי בחון ביקורתיים מובה־קים.

חדירתה של בר־יוסף לגשמת הדברים אינה משתקפת רק בריבוי הדוגמאות לה־מחשת מאפיין זה או אחר בשירת זלדה, אלא גם במתן ציטוטים מהשירים ככות־רות לפרקים בספר, כגון הפרק העוסק בנו־שא "דיוקן הוולת כמושא פואטי" – כות־תו הראשית הוא: "כדי שאצא ממעגל ישר־תי הקסום". והפרק העוסק בסגנון ההגותי של המשוררת נושא את הכותרת "סימנים של יח".

שונותה של זלדה

פרקי הספר, מלבד פרק המבוא, עוס־קים בהיבטים שונים בכתיבתה של זלדה. פרק המבוא מבליט עובדות מסויימות בחייה וברקעה המשפחתי, שיש בהן כדי לשפוך אור על שירתה. בכל הנושאים הנ־

מעמד הר סיני

שלה יתור על המידה ובכך הם החמיצו חיב טים חשובים בשירה וגם הגדילו אותם. והרי זלדה התייחסה לדתיות על כל גילוייה במידה לא מבוטלת של ביקורתיות. למעשה, טוענת בריוסף, אין לזלדה אף שיר דתי ממש במובן של "שיר קדוש". אך ההתבטאויות הדתיות בשיר הן המפתח להבנת משמעותו העיקרית. כמו כן אין בשירתה הפרדה בין קודש לחול, מפני של זלדה בכל מצב ובכל התנסות, תהא אשר תהא, ניכרים עקבות האל. ולא זו בלבד: מה שמוכיח את מרכזיותה של החוויה הדתית בשירה הוא התכונה האופיינית לרבים מהם, שלפיה נקודת המבט הדתית מתגלה רק בסיום השיר.

הסיפורים והפואמה

המוטל בריוסף משתדלת לשמוך אור על דמותה ושירתה של זלדה מכל הכיוון נים האפשריים ובכלי ביחון מגוונים. היא מתייחסת, בין השאר, לסיפורים שכתבה ומנתחת אותם וניתוח פסיכולוגי, בציינה ש"הם מספרים את סיפור ההתבוננות של זלדה, שהפך למיתוס המרכזי בעולמה השירי; סיפור המאבק בין ייאוש ומורת פנימי לבין כוחות של שמחת חיים". לאחר מכן היא מראה כיצד מהווים שלושת הסיפורים רקע המבהיר את הפואמה האוטוביוגרפית "בתור הילדות פרי חדש", פואמה מודרנית ולא רומנטית. בפואמה זו מוצאת המחברת ערבוב תחומים של מציאות, מטאפורה, דיאלוג סימלי ודמות לשון שונות. הערבוב מתחזק לקראת סוף הפואמה, כלומר "לקראת שלב הגאולה הפנימי". מית, המאפשרת את פריצת האני היוצרי". דרך אחרת הנקוטה בידיה לגילוי הנימוט החבויות והעושר הפיזי היא הדרך ההשגית וואתית. למשל, לשם הבהרת היחס בין תמונה להפשטה בשירי זלדה היא בודקת את הופעתה של תמונת האורנים אצל יהוה דה עמיחי, לאת גולדברג ואסתו ראב.

יש מונוגרפיות המרחיקות הצידה בלא יודעין את היוצרי ויצירתו ומבליטות תחת זאת את המבקר ואבחנותיו. המונוגרפיה של המוטל בריוסף מייחדת למשוררת ולשירתה מקום מרכזי ומכובד. כל ההבדלים שמנתה בין שירת זלדה לשירת בני דורה מסבירים את ההיקלעות המאוחרת מזה ואת ההערכה הרבה, שרחשו לה משוררים ומבקרים בני אסכולות שונות. מזה, מהר"ה בה בחינות זלדה פשוט עמדה מעליהם וסילקה מעליה כל אבק של יריבות והתה"נ נצחות הכיתתית, נחלתם של משוררים תלמידי חכמים מימים ימימה. כל תכונותיה של שירה זו, שנמנו ונחקרו בספר אחת לאחת, העמידו אותה בנובה רוחני מסוים ומנעו הכללתה בקטגוריה זו או אחרת – וגם כזה סוד ייחודה.

תה נוגעת גם לסגנונה ההגותי. בשירת שנות החמישים והשישים, מלים כמו "מחשבות", "חלומות", "ידיעה" ו"תבונה" היו בלתי מקובלות ובלתי מהימנות, בעוד שבשירת זלדה תופסת המחשבה מקום נכבד. המחשבות "המופשטות" משפיעות על הלשון, על עיצוב התמונה ועל מבנה השיר: "כאשר חי המלך / היו המחשבות שבלב / צפרים שהצטופפו בערב..."

זאת ועוד: השירה העברית בת זמנה של זלדה התרחקה מצירופים מעורפלים ורגשניים וממושגים מופשטים. אולם בשיר של זלדה המושג המופשט משתלב יפה במערך השירי, ודווקא שורות ישירות כמו "הוויית החידתית והמורכבת", "אור תה אמונה שלמה" הכניסו משב רוח רענן בשירה שסלדה מהן.

המיטאפיסי שבטריטוריאלי

זלדה מייחסת אמנם חשיבות ליומיומי ולשירתה – ובכך היא דומה למשוררי דור המדינה – אך שלא כמותם היא יודעת למי צוא בטריטוריאלי את המיטאפיסי. כך, למשל, מזכירה לה החוויה של הנאה היומיומית מאור השמש, את מעמד הר סיני. בנקודה נוספת שונה שירה זו משירת שנות השבעים והשמונים, שרוב בה העיר פול החלומי; בשירה היא מצויה במצב של ביקורתיות. זוהי שירה מתבוננת, מהורהרת, הנותנת ממסקנה נחרצת.

עמידתה העצמאית של שירת זלדה במפת השירה העברית ניכרת, לדעת המי חבדת, גם בפרוודיה שלה. היא לא שמרה על מוסכמות המשקל החרוז והבית, חרף העובדה שהייתה בת-דורם של לאה גולדברג ואלתרמן. את הגורם לכך תולה המוטל בריוסף בתפיסתה הפואטית של זלדה, שראתה ביצירה פעולה של חירות הרוח וכן בסיובה לחלק את המציאות לקטגוריאות קבועות. לכן היא נטתה לבטל את הגבולות בין ה'אגורים'.

משוררת דתית

שונותה של שירה זו על רקע שירת בני דורה עולה גם מהכללתה בקטגוריה של משוררת דתית. בעוד שמשוררים אחרים דאו במגע המיידי עם המציאות המוחשית תכלית וערך מוחלט, התבססו שירה על האמונה היהודית בהישארות הנפש ובעו"לם הבא. לגשמיות התייחסה זלדה בשללי לה נמורה.

בפרק זה, אולי החשוב ביותר בספר, מנסה המוטל להבהיר את סוג הדתיות של המשוררת, מאחר והדבר הוא תנאי חשוב להבנה מלאה של שירה. לדעת המחברת הדגישו רוב המבקרים את הרקע הדתי

